

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 136 2015

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2016 och för recensioner 1 september 2016. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–35–3

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2016

Anders Öhman, *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger*. Gleerups. Malmö 2015.

Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger är en tämligen tydlig titel som lockar till läsning utan att lova för mycket. Den läsare som ger sig i kast med boken kan se fram emot en mycket spännande reflektion om just detta som titeln indikerar. I ett antal kapitel reflekterar, diskuterar, analyserar och polemiserar litteraturvetaren Anders Öhman kring skönlitteratur, litteraturvetenskaplig litteratur, läsning, läsare, litteraturdidaktik, läsforskning och undervisning i, om och med litteratur. Jag skulle till och med vilja drista mig till att påpeka att titeln nästan är lite tråkig och inte riktigt på ett rättvisande sätt återspeglar den personliga och stundtals stridbara retorik som Öhman ger prov på i sin bok.

En central punkt i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* är att vi som läsare behöver träna oss i att vara läsare. Att läsa beskrivs i bred mening av Öhman som "förmågan att få orden att förvandlas till bilder i vårt medvetande" och att "förlora sig" eller "gå in" i fiktionen (11). Fiktiva berättelser hos Öhman får vi huvudsakligen förstå som prosa. Poesi och facktexter ligger således inte i fokus, utan kräver en läsning som fungerar på ett "annat sätt" (11). Hur ska en lämplig läsning gå till, menar Öhman? Vad är det som kan – och bör – ske?

Svaret på detta är kort och gott: inlevelse. Fiktionen erbjuder andra världar, och det är dessa som vi med rätt träning genom litteraturundervisningen kan komma åt. I likhet med andra kollegor i litteraturvetenskap, exempelvis Lena Kåreland, kritiserar Öhman ett synsätt på litteraturen som en hjälp-gumma, för att lära antingen språkliga färdigheter eller demokratiskt sinnelag, som har frodats i skolans läroplaner allt sedan 1960-talet. Att betrakta fiktion som ett medel, och inte ett mål i sig, är att underskatta dess värde. Det är här, i diskussionen om litteraturen som verksam faktor, som vi hittar den springande punkten. Litteraturundervisning borde handla om att skapa tillfälle för att förstå det berättade, att reflektera över vad berättelsen gör med oss som läsare, att sätta den fiktiva texten som utgångspunkt och i centrum för de andra perspektiv den avslöjar för oss.

Den teoretiska tankegång som Öhman genomgående återvänder till är Michael Bachtins dialogteori och dialogen som triadisk, där den fiktiva texten är den tredje parten i ett samtal mellan två eller flera samtalspartners. Lite tillspetsat kan det också

uttryckas som att litteraturen inte "bara" ska betraktas som ett medel genom vilket ett samtal kan komma till stånd, utan också tas hänsyn till som en aktiv part i interaktionen. Men, invänder den kritiske läsaren, texten i sig har ingen röst, hur kan en text börja tala? Om jag har förstått Öhman rätt så är det litteraturens agens som det handlar om, alltså att den fiktiva berättelsen har ett innehåll, tema – ett vad – som stimulerar eller talar till läsaren att fortsätta läsa. Öhmans litteraturdidaktiska förslag är den hela och avslutade läsningen, alltså att läsaren måste ha tagit del av hela verket, eller utifrån Bachtins teori, att yttrandet är finaliserat, för att kunna reflektera och komma fram till en självständig åsikt om detta. Textens innehåll kommer inte till sin rätt förrän läsaren också tagit del av slutet.

Öhman ser flera hotbilder mot den långsamma inlevelseläsningen. Bland dessa finns det ett allt större fokus på skrivandet i skolan samt en alltmer fragmentariserad läsning i och med de digitala medierna. Jag kan definitivt dela Öhmans farhåga om det krympande utrymmet för att läsa fiktion i skolan, men jag är mindre benägen att se ungdomars intresse för andra medier och texttyper än den skönlitterära som helt och hållet negativt. Om vi ser till den totala mängden tid som avsätts för till exempel datorspelande istället för skönlitterärt läsande så finns det anledning att oro sig. Det är dock inte säkert att det är en ekvation som endast handlar om dessa två enheter. Minskat datorspelande behöver inte innebära ökat skönlitterärt läsande. I datorspel, film och *fan fiction* finns det dessutom en stor kreativ potential som kan leda till ett intresse för författare, andra tider och andra platser och ett ökat läsande av skönlitterära texter.

I några koncentrerade kapitel redogör Öhman för de teoretiska utgångspunkterna för hans resonemang. Med stöd hos Michail Bachtin, Hillis Miller, Christina Vischer Brun och Marie-Laure Ryan påminner Öhman oss återigen om Peter Brooks ord om att läsa för intrigens skull. Huvudargumentet i Öhmans bok är att rikta ljuset mot intrigen, vilken beskrivs som "det meningsskapande elementet i berättelsen" (47). Intrigen är motorn i den skönlitterära textens agens, det är den som suger in läsaren och ytterst påverkar läsningen och präglar hennes läsupplevelse.

Det litteraturdidaktiska bidraget i Öhmans bok handlar om att vi kan och bör tränas i att bli in-dragna i texten, att träna oss i att "skugga intrigen".

Vi får exempel på en rad grundläggande frågor att ställa till texten, samt en analys av Almqvists *Det går an* som ett pedagogiskt exempel. Öhmans didaktiska modell är mycket enkel: 1) läs ut hela verket, 2) rekonstruera handlingen (intrigen) tillsammans med dina elever och reflektera över händelser inom själva berättelsen samt 3) med en stabil förståelse för den skönlitterära textens "vad" kan du ägna dig åt dess "hur" (stil, berättarperspektiv, metaforer, och så vidare).

Det är positivt att Öhmans litteraturdidaktiska modell är enkel eftersom vi inte riskerar att fastna i komplicerad terminologi eller trubbiga typologier. Öhmans läsare drivs vidare till mer intressanta diskussioner om läsandets epistemologi. Exempelanalysen av *Det går an* är ett skolboksexempel på hur en rekonstruktion av handlingen kan ge upphov till vidare diskussioner och tolkningsmöjligheter. Det blir det nästan för enkelt. Almqvists roman är behändig både till form och innehåll, och Öhman kan lätt kamma hem sina poänger. Vad hade hänt med en mer utmanande text med mer utmanande berättarteknik, fylligare persongalleri och ett tveetydigt slut?

Vilka är de läsare som Öhmans text handlar om? Han säger inget särskilt om läsarna. Förvisso välkomnar jag litteraturdidaktiska texter som för ovanlighetens skull fokuserar på texten istället för läsaren, men något måste ändå sägas om läsaren. Öhmans litteraturdidaktiska modell kräver en ganska van läsare. Tanken om det finaliserade yttrandet kräver en läsare som för det första kan läsa ut en text och för det andra anser att det är värt att stanna kvar i textvärlden för vidare diskussion. Vad händer med de läsare som ser skönlitteratur som ett onödigt tidsfördriv, eller ett hinder av olika anledningar? Vad händer med läsare som behöver tas vid handen och vägledas genom intrigen? I Öhmans litteraturdidaktik verkar det inte finnas några motvilliga läsare.

Även om Öhman lägger stor vikt vid att lyfta fram möjligheten att träna läsare att skugga intrigen och på så vis öva upp en mer avancerad läsförmåga, så är det en välvilligt inställd läsare vi ser framför oss i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger*. En kreativ lärare skulle med all säkerhet kunna arbeta konstruktivt med Öhmans litteraturdidaktiska modell ändå, med korta och enkla texter för att arbeta upp uthålligheten hos en svag och motsträvig läsare, men jag saknar denna diskussion hos Öhman. Jag sympatiserar till fullo med idén om att

se texten som en aktiv samtalspartner. Det är en välkommen röst som påminner om att didaktik och litteraturvetenskap borde arbeta mer tillsammans än utvecklas i separata fåror. Det är också ett inlägg i en debatt om "nyttan" med humanistisk kunskap som länge har karaktäriserats av gnälliga inlägg från universitetslärare och en undergångsstämning i alla nyheter som rör skolan och svenska elevers skolprestationer. I *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* hör jag en stark röst som utgår från att den skönlitterära texten gör något med oss. Öhmans använder effektivt skönlitteraturen för att bevisa just detta i diskussionerna om Ray Bradburys *Fabrenheit 451* och Manuel Puigs *Spindelkvinnans kyss*. Analyserna är inspirerande och intressanta. Samtidigt undrar jag om de är effektiva i sammanhanget. Är det ett övertygande drag att låta litteraturen tala i egen sak? Litteraturvetaren i mig säger "ja"! Litteraturdidaktikern i mig säger "stiltigt grepp, men jag skulle gärna velat ha en mer övertygande argumentation om litteraturens agens som inte återfinns i en proffsläsning av skönlitteratur".

Detta leder oss vidare till frågan om vem Öhmans egen läsare skulle kunna vara. I inledningen framgår det att adressaten är "vi som undervisar i litteratur, vare sig vi är svensklärare i grundskola eller gymnasium, lektorer på högskola och universitet eller någon annanstans" (13). Det är med andra ord en ganska bred men litteraturvetenskapligt intresserad publik som Öhman tänker sig. I detta något svävande tilltal hittar vi dock en svaghet med boken. En lärare i ungdomsskolan söker kanske vägledning i just problematiken med motsträviga läsare. Tyvärr har denna läsare inte mycket att hämta. För den relativt litteraturvetenskapligt kunniga läsaren med ett särskilt intresse för litteraturdidaktik är däremot diskussionen och den stundtals heta polemiken gentemot nyttoinriktade litteraturdidaktiker upplivande. Läsaren kastas in i en debatt som egentligen har rasat under flera decennier, men det är skönt att se att det fortfarande finns något att säga. Den läsare som vill få en översikt av klassiker som Wolfgang Iser, Louise Rosenblatt och Judith Langer med flera samt de senaste decenniernas svenskämnesdidaktiska historik, från och med Pedagogiska gruppen till ett mer estetiskt och litteraturvetenskapligt perspektiv, lär inte heller bli besviken.

Motorn i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* är den inlevelsefulla läsningen av skönlitteratur i skrift. Eftersom boken befinner sig någonstans mellan essä, forskningsöversikt och manifest

är också diskussionen om att skugga intrigen lite utspridd och därigenom också aningen utspädd. I kapitlet "Hur läser vi? Litteraturen och de nya medierna" framstår det däremot tydligt vad Öhman menar med att träna sig i att läsa fiktion och att skolans uppgift är att arbeta med denna träning. Här framstår Öhman också som mycket pessimistisk i sin ängslan över vad som händer med vår läsning i "konkurrensen" från andra medier som datorspel, film och så vidare. Vi känner igen hotbilderna som målas upp: ett ökat datorspelande på bekostnad av romanläsning, ett vattnigt kulturbegrepp, sjunkande läsförståelse hos ungdomar i lästester, ett splittrat läsande, en oförmåga att ta andras perspektiv, fostran av narcissistiska läsare och även en försämrad kritisk analysförmåga. I det vidare mediala landskapet riskerar texten att bli allt och samtidigt inget.

Jag nämner ovan att det finns ett manifestliknande drag i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger*. Detta framträder mycket tydligt i Öhmans retorik i diskussionen om de nya medierna. Ordval som "konkurrens" mellan den skönlitterära texten och andra medier som film etcetera, "flykt" undan litteraturläsning, "kapitulation" och "anpassning" inför det rådande läget färgar tydligt diskussionen. Civilisationskritiken hos Öhman framträder som allra starkast i anslutning till ett resonemang om intrigens förmåga att vara "värdefull som sammanhangsskapande (och) motvikt till den digitala läsningens påstådda fragmentarisering" (167).

Det finns en tendens i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* som är klurig. Kanske är den klurigast för att den är tämligen implicit men bygger på en tydligt litteraturvetenskapligt perspektiv i motsats till ett didaktiskt. Öhman skriver fram sig själv som en försvarare för det "humanistiska perspektivet" (101) – dock beskrivs inte detta perspektivs särart närmare – till skillnad från ett nyttoinriktat och instrumentellt synsätt på läsning och litteratur, som av Öhman benämns som svenskämnesdidaktiskt.

Svenskämnesdidaktikerna intresserar sig i första hand för svenskämnets konstruktion medan litteraturdidaktikerna, bland andra Öhman själv, intresserar sig för olika sätt att undervisa om litteratur. Uppdelningen kan resultera i olycklig tudelning där svenska som färdighetsämne och svenska som bildningsämne skiljs åt helt och hållet, varpå bildningsämnet riskerar att betraktas som ett påtvingat läsande av dammiga klassiker och en för-

legad litteratursyn. Öhman menar att han inte vill placeras i det fack som ensidigt fokuserar på "litteratursidan", utan understryker intresset för friktionen mellan lärare, elever och texter.

Det är till viss del ett ställningskrig som målas upp i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger*. I kapitlet om litteraturdidaktiken i Sverige riktar Öhman kraftig kritik mot bland andra Gunilla Molloy för att vara alltför programmatisk och läsarorienterad. Birgitta Bommarco kritiserar för att förespråka läsmetoder som innebär att eleverna ständigt hejdas i sin läsning. I Öhmans tolkning av Bommarcos egen beskrivning av läsloggsarbete (för att "stanna upp och reflektera") översätts denna avsikt med att "eleverna hela tiden tvingas avbryta läsningen". Några rader längre ner beskrivs Bommarcos metod som en "litteraturdidaktik som överger litteraturen" (102, min kursiv).

Om vi adderar (den hos Öhman aningen för lite utvecklade) tanken om motståndet mot fiktion (rädslan för att läsa okritiskt och lustläsningen som kontroversiell) med kritiken mot svenskämnesdidaktiken och därtill med den civilisationskritiska tendensen i farhågorna kring de nya medierna, så riskerar Öhmans slag för litteraturen att bli något konspiratorisk. Öhmans retorik antyder en konflikt inom det litteraturvetenskapliga området som kanske inte är så aktuell idag. Jag undrar vem, förutom en och annan litteraturvetare, som skulle tycka att det är kontroversiellt att läsa för intrigens skull? Det tycks mig som om läsande idag snarare domineras av en mångfaldsprincip än ett elitiskt synsätt om den distanserade, goda och "rätta" läsningen. I synnerhet i didaktiska sammanhang samsas en ganska brokig litteraturkonsumtion och blandning mellan högt och lågt, lust och till och med last.

Låt oss slutligen fördjupa oss i Öhmans centrala argument. Den skönlitterära texten är en tredje part som talar till oss och riktar in vår läsupplevelse mot ett visst håll. Texten, eller yttrandet, kan endast agera i sin helhet – alltså att texten är läst i sin helhet. Det är fullt förståeligt att först då texten är utläst kan läsaren ta ställning till dess innehåll och arbeta sig fram mot en självständig förståelse av det lästa och sin egen tolkning av det som finns inom och utanför texten. Samtidigt skriver Öhman fram läslusten som en betydelsefull komponent, alltså egenskapen att kunna sugas in i texten. Dock undrar jag om yttrandet måste vara fullbordat för att det ska bli meningsfullt? Jag menar att såväl kritiska som lustfyllda samtal kan äga rum

under läsandets gång, och att dessa är en central del i läsningens drivkrafter.

En stark sida i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* är att vi påminns om lusten att samtala om litteraturen och samtala med litteraturen. Texten spelar lika stor roll som läsaren och författaren. Ett fenomen som tyvärr faller i glömska hos Öhman, och som idag har fått en enorm spridning hos läsare, är *fan fiction*. *Fan fiction*-litteraturen präglas av det som jag ovan benämner som mångfaldsprincipen. Texter som skrivs av fansen är minst sagt brokiga, och till största del varken originella eller särskilt intellektuella. Det som driver *fan fiction*-genren är just det som jag skulle kalla att förlora sig i litteraturen, att fångas av en handling och ett persongalleri och att bejaka lusten att berätta vidare. Parallellt med den fiktion som föds på *fan fiction*-sajterna försiggår också en metadiskussion om fiktionen i kommentarerna och i det sociala nätverk som upprättas mellan de olika författarna och fansen. Slutligen finns det ytterligare en egenhet med *fan fiction* som är intressant för en problematisering av Öhmans resonemang om det finaliserade yttrandet. *Fan fiction* bygger på följetongläsandets logik där ett avsnitt portioneras ut med mer eller mindre jämna mellanrum. Läsintresset upprätthålls ofta genom *cliffhangers* och en förförståelse av den redan kända historien. Dessa mekanismer gör genren handlingsorienterad. Mycket *fan fiction* blir dessutom aldrig avslutad. Skribenter kan påbörja en berättelse och till och med ha en plan för hur historien ska utveckla sig i en kort synopsis, men helt plötsligt upphör uppdateringen och berättelsen kapas av. Givetvis är dessa oavslutade berättelser värdeflösa för Öhmans litteraturdidaktiska modell, men jag skulle ändå hävda att suget in i intrigen, drivkraften "att-få-veta-hur-det-går" är lika stark oavsett om berättelsen är avslutad eller ej. Min poäng är att mycket reflektion blir till och meningsskapande äger rum under det att ett berättande pågår.

Öhmans bok är ett intressant och till vissa delar ett engagerat inlägg i debatten om hur och varför vi behöver läsa skönlitteratur. De starkaste delarna är de kapitel som behandlar teorier om läsning och litteraturdidaktik samt utläggningarna om att skugga intrigen. Kapitlen om långsam läsning och inlevelseläsning samt kapitlet om läromedel och läsning är svagare. Sammantaget kan *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* upplevas som en smula spretig på grund av att ämnena som behandlas i vissa kapitel inte riktigt fångas upp och vidareutvecklas på ett

tydligt sätt in i slutkapitlet. Det finns å ena sidan ett mycket starkt *pathos* vad gäller den skönlitterära textens agens och aktörskap i läsningen. I synnerhet i kapitlet om svenskämnesdidaktiken finns nästan en för tydlig tendens och svag doft av savelos. Å andra sidan släpper Öhman den drivna argumentationen i andra kapitel vilka istället kan beskrivas som betraktelser över sakernas tillstånd. Som litteraturvetare och lärare vid ämneslärarutbildningen ser jag definitivt en bok som skulle gå att använda i undervisningen för att problematisera litteraturdidaktik och en samtida litteratursyn. Som lärare i ungdomsskolan skulle jag snarare behöva boken för att reflektera med mig själv (eller tillsammans med kollegor) om undervisningen, än för att använda i undervisningen. Den stora fördelen med *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* är att den inte skriver oss på näsan om vad det innebär att läsa, utan snarare ställer frågan: vad är det att vara en läsare?

Linn Areskoug